

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПАСПОРТНО-РЕЄСТРАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

TO A QUESTION ON THE ESSENCE OF THE PASSPORT REGISTRATION SYSTEM OF UKRAINE

Сорокін С.В., аспірант кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто питання сутності паспортно-реєстраційної системи. Зроблено висновок про те, що сутність паспортно-реєстраційної системи доцільно розкривати через визначення її поняття та складових елементів.

У паспортно-реєстраційній системі виокремлено дві підсистеми (складові частини): паспортну та реєстраційну, кожна з яких має власну мету, завдання, функції тощо. Зазначено, що паспортна підсистема (складова частина) являє собою сукупність норм, що регулюють порядок забезпечення фізичних осіб паспортами й іншими документами, що посвідчують особу, тобто забезпечують умови для реалізації ними своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також норм, які регулюють здійснення нагляду за виконанням покладених на фізичних осіб обов'язків у паспортній сфері. Підкреслено, що наявність державних інформаційних ресурсів реєстраційного обліку фізичних осіб є важливою умовою забезпечення ефективного державного управління, підґрунтям для розв'язання актуальних соціально-економічних проблем.

До основних елементів паспортно-реєстраційної системи віднесено такі: нормативно-правові акти, якими встановлений особливий порядок діяльності та поведінки фізичних осіб, державних органів та їх посадових осіб, а також передбачена відповідальність за порушення правил паспортно-реєстраційної системи; паспорт та інші документи, що посвідчують особу та є предметом паспортно-реєстраційної системи; обліки та реєстри – забезпечують функціонування паспортно-реєстраційної системи на території всієї України; суб'єкти (з одного боку, як суб'єкт паспортно-реєстраційної системи виступає орган державної виконавчої влади, який наділений повноваженнями в даній сфері, з іншого боку – фізична особа, яка бажає реалізувати свої права, зокрема право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання); об'єкти – поведінка учасників правовідносин, тобто здійснення суб'єктами цих правовідносин певних дій, які спрямовані на реалізацію їхніх суб'єктивних прав і обов'язків.

Запропоновано паспортно-реєстраційну систему розуміти як сукупність урегульованих нормами права відносин щодо оформлення та видачі паспортів та інших документів, які посвідчують особу; вирішення питань громадянства України; реєстрації та обліку фізичних осіб за місцем їх проживання (перебування); організації міграційної роботи; забезпечення умов для реалізації фізичними особами суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також нагляду за виконанням покладених на них обов'язків.

Ключові слова: сутність, паспортно-реєстраційна система, елементи паспортно-реєстраційної системи, паспортна підсистема, реєстраційна підсистема.

The article deals with the question of the essence of the passport-registration system. It is concluded that the essence of the passport-registration system is expedient to disclose through the definition of its concept and its constituent elements.

The passport registration system identifies two subsystems (components): passport and registration, each of which has its own purpose, tasks, functions, etc. It is noted that the passport subsystem (component) is a set of norms regulating the procedure for providing individuals with passports and other documents certifying a person, that is, providing conditions for the realization of their subjective rights, freedoms and interests, as well as the norms that regulate Supervision over the implementation of duties entrusted to individuals in the passport sector. It is emphasized that the availability of state information resources for registration of individuals is an important condition for ensuring effective public administration, the basis for solving the actual socio-economic problems.

The main elements of the passport registration system are the following: regulatory acts, which establish a special procedure for the conduct and conduct of individuals, state bodies and their officials, and also provides for liability for violation of the rules of the passport-registration system; passport and other documents certifying the identity of the subject of the passport registration system; records and registers – ensure the functioning of the passport registration system on the territory of all Ukraine; subjects (on the one hand, the subject of the passport-registration system is the state executive authority, which has the authority in this area, and on the other hand, the individual who wishes to exercise his rights, in particular the right to freedom of movement and the free choice of place of residence); objects – the behavior of participants in legal relationships, that is, the implementation of the subjects of these legal relationships certain actions that are aimed at the implementation of their subjective rights and responsibilities.

It is offered to understand the passport-registration system as a set of regulated norms of the right of relations regarding the registration and issuance of passports and other documents certifying a person; decision of questions of citizenship of Ukraine; registration and registration of individuals at their place of residence (stay); organization of migration work; provision of conditions for the exercise by individuals of subjective rights, freedoms and interests, as well as supervision over the fulfillment of their responsibilities.

Key words: essence, passport-registration system, elements of passport-registration system, passport subsystem, registration subsystem.

Однією з функцій держави є забезпечення реалізації на належному рівні паспортно-реєстраційної системи, яка у процесі розвитку суспільних відносин регулярно зазнає трансформації. Забезпечення дотримання прав людини, підвищення рівня національної безпеки України, її економічного добробуту залежать від ефективного адміністративно-правового регулювання паспортно-реєстраційної системи, яка, у свою чергу, має відповідати міжнародним стандартам і міжнародним зобов'язанням України. В останні роки питання функціонування й удосконалення паспортно-реєстраційної системи є одним з актуальних, отже, привертають увагу як науковців, так і представників органів публічної адміністрації.

Дослідження будь-якого питання має розпочатись із детального вивчення його сутності. Сутність – це катего-

рія, до якої мають належати такі якісні риси, без яких взагалі не існує предмета чи явища. До таких рис, на нашу думку, передусім варто віднести: дефініцію (визначення) та складові елементи.

Дана стаття присвячена встановленню сутності паспортно-реєстраційної системи, зокрема формулюванню її визначення та виокремленню її складових елементів, на підставі аналізу теоретичних основ і правового забезпечення її функціонування за сучасних умов.

Отже, для встановлення сутності паспортно-реєстраційної системи України необхідно передусім надати її визначення. Варто нагадати, що до 2003 р. в Україні існувала не «паспортно-реєстраційна», а «паспортна система», що, можливо, пояснюється тим, що суб'єкт, спеці-

ально створений для нагляду за дотриманням правил паспортної системи, називався «Паспортна служба органів внутрішніх справ» [1]. За тих часів С. Студенікін визначав паспортну систему «як порядок обліку та пересування населення, що передбачає: обов'язок громадян мати паспорт, обов'язок мати прописку, а також адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення правил прописки» [2, с. 236]. Є. Додін та І. Голосніченко паспортну систему розуміли як сукупність урегульованих нормами права відносин щодо прописки, реєстрації і виписки громадян, видачі, обміну, здачі і вилучення паспортів із метою забезпечення повноти статистичного і персонального обліку населення, регулювання його пересування територією країни, забезпечення реалізації суб'єктивних прав і обов'язків громадян, а також охорони громадського порядку і державної безпеки [3, с. 13].

За часів незалежної України деякі вчені під паспортною системою розуміють сукупність правових норм, які визначають видачу паспортів, що засвідчують особу громадян України, їхню реєстрацію з метою обліку населення, упорядкування переміщення його територією країни, реалізацію конституційних прав і виконання обов'язків громадян, сприяють охороні громадського порядку та державної безпеки [4, с. 135]. Н. Ахтирська і М. Гуцалюк паспортну систему визначають як систему державного обліку, контролю і регулювання пересування населення за допомогою паспортів [5; 6, с. 125].

Як видно з наведених визначень поняття «паспортна система» («паспортно-реєстраційна система»), її сутність в основному зводиться, по-перше, до виділення конкретних напрямів діяльності паспортних служб, а саме реєстрації (прописки) та зняття з реєстрації (виписки) громадян, видачі, обміну, здачі і вилучення паспортів, обліку громадян тощо; по-друге, у цих визначеннях домінує така мета паспортної системи, як упорядкування пересування населення.

Варто підкреслити, що майже всі автори під час визначення поняття паспортної системи виокремлюють дві її складові частини: документування громадян паспортами (паспортна система) та реєстрація громадян за місцем проживання чи перебування (реєстраційна система). Отже, доцільно використовувати на визначення цих суспільних відносин поняття «паспортно-реєстраційна система». Саме такий шлях обрав Х. Ярмач, який визначає паспортно-реєстраційну систему як сукупність урегульованих нормами права відносин щодо вирішення питань громадянства України, організації імміграційної роботи, реєстрації й обліку фізичних осіб за місцем їх проживання (перебування), нагляду за забезпеченням реалізації останніми передбачених нормативними актами прав, свобод та інтересів, а також за виконанням покладених на них обов'язків [7, с. 210].

На думку Н. Борисенко, паспортно-реєстраційна система є складною, комплексною, багаторівневою, динамічною, відкритою системою регулювання всіх видів правовідносин, що виникають у сфері паспортизації та реєстрації місця проживання (перебування) фізичних осіб, перебування іноземців і осіб без громадянства на території України, складовими частинами якої є такі адміністративно-правові режими: паспортний, режим реєстрації місця проживання (перебування) фізичних осіб, режим перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства [8, с. 44].

Варто зазначити, що законодавець не надає визначення ані паспортної, ані паспортно-реєстраційної системи, хоча цей термін згадується в низці нормативно-правових актів. На нашу думку, паспортно-реєстраційну систему доцільно визначити як сукупність урегульованих нормами права відносин щодо оформлення та видачі паспортів та інших документів, які посвідчують особу; вирішення питань громадянства України; реєстрації й обліку фізичних осіб за

місцем їх проживання (перебування); організації міграційної роботи; забезпечення умов для реалізації фізичними особами суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також нагляду за виконанням покладених на них обов'язків.

Якщо розглядати паспортно-реєстраційну систему як інститут адміністративного права, то в цьому сенсі вона становитиме сукупність адміністративно-правових норм, що регулюють визначену групу однорідних суспільних відносин, які виникають щодо здійснення державою в особі її органів, зокрема Державної міграційної служби України, певних однорідних за своєю природою та метою управлінських функцій – паспортизації, реєстрації фізичних осіб, вирішення питань громадянства України, організації імміграційної роботи та протидії незаконній міграції.

Що стосується з'ясування сутності паспортно-реєстраційної системи, то необхідно виходити з визначення «системи» як явища. Варто зазначити, що формулювання із застосуванням терміна «система» в юридичній літературі та нормативних актах трапляються досить часто (банківська система, політична система, виборча система, судова система, дозвільна система тощо).

Загалом системою (від давньогр. *συστήμα* – «сполучення», «ціле», «з'єднання») можна визначити як множину взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем і між собою, і мають єдину мету. Кожна система складається з елементів. Елементом системи називають найпростішу складову частину системи, яку умовно розглядають як неподільну. Під системою називають складову частину системи, яка сама є системою. У сукупності елементи й підсистеми називають компонентами системи. Поділ системи на окремі елементи й підсистеми є неоднозначним та залежить від мети й конкретних завдань дослідження [9]. Для кожної системи великого значення набувають зв'язки між її компонентами. Тільки наявність конструктивних зв'язків між елементами робить об'єкт системою [10, с. 11].

З урахуванням зазначеного, з метою розкриття змісту поняття «паспортно-реєстраційна система», на наш погляд, необхідно розглядати її як певну сукупність взаємозалежних елементів, об'єднаних єдністю цільового призначення. Саме їх установлення і розкриття, на нашу думку, дозволить визначити сутність розглянутої категорії і визначити її науково обґрунтовану дефініцію.

По-перше, на наш погляд, до основних елементів паспортно-реєстраційної системи варто відносити такі:

1) нормативно-правові акти, якими встановлений особливий порядок діяльності і поведінки фізичних осіб, державних органів і їх посадових осіб, тобто спосіб реалізації ними своїх повноважень (прав та обов'язків) у сфері паспортно-реєстраційної системи, а також передбачена відповідальність за порушенні правил паспортно-реєстраційної системи;

2) паспорт та інші документи, що посвідчують особу та є предметом паспортно-реєстраційної системи;

3) обліки та реєстри – забезпечують функціонування паспортно-реєстраційної системи на території всієї України;

4) суб'єкти (з одного боку, суб'єктом паспортно-реєстраційної системи є орган державної виконавчої влади, який наділений повноваженнями в даній сфері, з іншого боку – фізична особа, яка бажає реалізувати свої права, зокрема право на свободу пересування та вільний вибір місця проживання);

5) об'єкти – поведінка учасників правовідносин, тобто здійснення суб'єктами цих правовідносин певних дій, які спрямовані на реалізацію їхніх суб'єктивних прав і обов'язків.

По-друге, можна виокремити в паспортно-реєстраційній системі дві підсистеми (складові частини): паспортну та реєстраційну, кожна з яких має власну мету, завдання, функції тощо. Паспортна підсистема (складова частина) являє собою сукупність норм, що регулюють порядок

забезпечення фізичних осіб паспортами та іншими документами, що посвідчують особу, тобто забезпечують умови для реалізації ними своїх суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також норм, які регулюють здійснення нагляду за виконанням покладених на фізичних осіб обов'язків у паспортній сфері.

Паспорт як документ, що посвідчує особу, на кожному етапі історичного розвитку державності мав своє призначення. Уже в незалежній Україні із 24 серпня 1991 р. поступово ухвалено низку нормативно-правових актів, якими гарантувалися права громадян на свободу пересування і вільний вибір місця проживання, скасовано кримінальну та пом'якшено адміністративну відповідальність за порушення правил паспортно-реєстраційної системи.

Верховна Рада України 26 червня 1992 р. ухвалила постанову «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон», згідно з якою паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України [11].

20 листопада 2012 р. ухвалено Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [12], яким уведено низку радикальних змін у паспортній системі України, зокрема передбачено розроблення паспортів, що містять біометричні дані особи. Ухваленню даного Закону передувало ветовання його Президентом України, та навіть після того, як зауваження Президента України були враховані законодавцями, даний Закон піддається критиці. Так, основні невдоволення стосуються такого:

1) у Законі залишається термінологічна плутанина: замість нинішнього внутрішнього паспорта вводиться пластикова картка, але вона зберігає стару назву – «паспорт громадянина України». Виходячи з міжнародної практики, паспортом називають документ, оформлений у вигляді книжки, призначений для виїзду за кордон, а внутрішній пластиковий ідентифікатор називають «посвідченням особи» (ID-картка);

2) відсутність у новому паспорті громадянина України відомостей про місце проживання. Оскільки багато адміністративних і соціальних послуг прив'язані до місця проживання, громадянам доведеться регулярно звертатися до чиновників за довідками про місце проживання, бо в паспорті ця інформація не передбачена;

3) незрозумілі природою і призначення такого документа, як «Картка мігранта» (ст. 35), адже для іноземців і осіб без громадянства, які перебувають тривалий час на території України, передбачені «Посвідка на постійне проживання» (ст. 31) та «Посвідка на тимчасове проживання» (ст. 32), а для біженців – «Посвідчення біженця» і «Прозізнаний документ біженця» (ст. 33 і 34). Поняття «мігрант» узагалі не зафіксовано у правовому полі України, тому не потребує документального посвідчення.

На нашу думку, можна погодитись із низкою зауважень до зазначеного Закону, проте загалом світова практика довела доцільність подібних державних реєстрів, які спрощують систему нагляду за дотриманням правил паспортно-реєстраційної системи, сприяють протидії незаконній міграції, однак механізм дії такого реєстру має бути відпрацьований і гарантувати цілковиту безпеку.

Так, доцільним є перейменування паспорта громадянина України на посвідчення особи. Що стосується зауваження про відсутність у паспорті громадянина України відомостей про місце проживання, то варто зазначити, що ч. 9 ст. 21 Закону передбачає внесення до безконтактного електронного носія, що міститься в паспорті громадянина України, додаткової змінної інформації, до якої, відповідно до пп. 15 п. 14 Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання

недійсним та знищення паспорта громадянина України [13], належать відомості про місце проживання, про народження дітей, про шлюб і розірвання шлюбу, про зміну імені, за наявності – про реєстраційний номер облікової картки платника податків із Державного реєстру фізичних осіб-платників податків або повідомлення про відмову від його прийняття (для осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття зазначеного номера й офіційно повідомили про це відповідному контролюючому органу).

На наш погляд, сумнівною є доцільність уведення додаткового документа для іноземців, біженців і осіб без громадянства у вигляді картки мігранта, де дублюється інформація, що міститься в посвідці на постійне проживання, посвідці на тимчасове проживання, посвідченні біженця та проїзному документі біженця, оскільки це також створює додаткові бюрократичні перепони.

Крім того, відповідно до європейських стандартів і рекомендацій ОБСЄ, якщо інформація, що міститься в Єдиному реєстрі, доступна через комп'ютерну мережу, то видача документів може і повинна здійснюватись у будь-якому реєстраційному бюро країни [14]. На нашу думку, варто врахувати рекомендації ОБСЄ з даного питання, оскільки це, поміж іншим, сприятиме реалізації права на свободу пересування, адже громадянам надаватиметься право обирати місце видачі паспорту, не доведеться витрачати час і кошти на дорогу.

Ще одним досить спірним нововведенням є встановлення 10-річного строку дії паспорта громадянина України. На наш погляд, таке нововведення призводить до надмірного звантаження органів державної влади та до зайвих витрат громадян України, оскільки безкоштовно паспорт громадянина України видається лише вперше.

Що стосується *реєстраційної підсистеми (складової частини)* паспортно-реєстраційної системи, то вона останнім часом також зазнає значних змін.

Важливою віхою у правотворчості та становленні правової держави в Україні стало ухвалення 11 грудня 2003 р. Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», який закріпив конституційні положення, що громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, гарантуються свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком обмежень, які встановлені законом [15]. Саме цей Закон замість інституту прописки, що мала дозвільний характер, увів інститут реєстрації за місцем проживання та місцем перебування, який, вирішуючи практично ті ж завдання, що і прописка, відрізняється від неї тим, що, по-перше, реєстрація не передбачає обмежень, які були б пов'язані з відсутністю родинних зв'язків, наявністю норм житлової площі тощо; по-друге, кожен, хто на законних підставах перебуває в Україні, має право на реєстрацію за місцем постійного або тимчасового проживання. Відповідно до даного Закону, реєстрація – це внесення інформації до реєстру територіальної громади, документів, до яких вносяться відомості про місце проживання / перебування особи, із зазначенням адреси житла / місця перебування з подальшим внесенням відповідної інформації до Єдиного державного демографічного реєстру в установленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Відповідно до Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», єдиний державний демографічний реєстр – це електронна інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, захисту, оброблення, використання і поширення визначеної цим Законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пере-

сування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина [12].

На відміну від інституту прописки, інститут реєстраційного обліку має повідомний характер. Однак варто звернути увагу на те, що фізичні особи, які фактично проживають за певною адресою, проте не мають можливості зареєструвати своє місце проживання, зазвичай позбавлені доступу до певних послуг. Так, не всі особи мають можливість зареєструвати своє місце проживання, оскільки власники орендованих квартир зазвичай не бажають реєструвати місце проживання орендарів за адресою квартири. Одним із шляхів виправлення такого становища є введення правил, які дозволять реєструвати місце проживання фізичних осіб за місцем їх фактичного проживання, незалежно від наявності юридичного визнання. Для цього особи, що хочуть зареєструвати своє місце проживання, мають надати будь-який адрес для зв'язку, за яким із ними можуть встановити контакт органи публічної адміністрації.

Крім того, варто звернути увагу на ст. 61 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», відповідно до положень якої бездомні й інші особи, які не мають постійного місця проживання, реєструються за адресою спеціалізованої соціальної установи, закладу соціального обслуговування та соціального захисту, створених органами місцевого самоврядування [15]. Проте мало хто обізнаний із цією нормою. Отже, варто за допомогою засобів масової інформації інформувати громадян про наявність такої можливості.

Звертає на себе особливу увагу положення Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та щодо того, що реєстрація місця проживання чи місцеперебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження [15]. Проте ця норма не завжди реалізується на практиці, зокрема щодо закріпленого в Конституції України права громадян на житло. Так, для постановки на «квартирний облік» обов'язково необхідно зареєструватися на території адмі-

ністративної одиниці, де подається заява на отримання житла. Крім того, роботодавці під час прийняття на роботу досить часто вимагають наявності місцевої реєстрації.

Загалом призначення реєстраційного обліку фізичних осіб полягає у формуванні єдиної державної системи ідентифікації фізичних осіб; забезпеченні можливості систематизації та оброблення інформації про фізичну особу; забезпеченні органів державної влади, інших державних органів і органів місцевого самоврядування актуальною і достовірною інформацією про населення; сприянні реалізації прав громадян України на підготовку й участь у виборах, референдумах, опитуваннях, переписах населення, наукових дослідженнях демографічних, міграційних, соціальних та інших процесів; підвищенні ефективності управління та взаємодії органів державної влади; забезпеченні науковості й обґрунтованості управління процесами, що відбуваються в суспільстві, ефективності наукового планування та господарювання, будівництва житла, торговельних і комунально-господарських підприємств, шкіл; забезпеченні населення товарами, а також раціонального розміщення і перерозподілу продуктивних сил тощо. Крім статистичного обліку, на основі реєстрації ведеться персональний облік населення, який необхідний для адресно-довідкової роботи. Як свідчить світова практика, наявність державних інформаційних ресурсів реєстраційного обліку фізичних осіб є важливою умовою забезпечення ефективного державного управління, підґрунтям для розв'язання актуальних соціально-економічних проблем.

У підсумку варто зазначити, що сутність паспортно-реєстраційної системи доцільно розкривати через визначення її поняття та складових елементів. Паспортно-реєстраційну систему, яка складається із двох підсистем (складові частини) – паспортної та реєстраційної, варто розуміти як сукупність урегульованих нормами права відносин щодо оформлення та видачі паспортів та інших документів, які посвідчують особу; вирішення питань громадянства України; реєстрації та обліку фізичних осіб за місцем їх проживання (перебування); організації міграційної роботи; забезпечення умов для реалізації фізичними особами суб'єктивних прав, свобод та інтересів, а також нагляду за виконанням покладених на них обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про паспортну службу органів внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України № 700. *Зібрання постанов Уряду України*. 1995. № 1. Ст. 9.
2. Студеникин С. Советское административное право. Москва : Госюриздат, 1950. 460 с.
3. Додин Е., Голосниченко И. Организация деятельности органов внутренних дел по обеспечению правил паспортной системы в СССР : учебное пособие. Киев : НИ и РИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1982. 80 с.
4. Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / за заг. ред. О. Бандурки. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 305 с.
5. Ахтирська Н., Гуцалюк М. Удосконалення паспортної системи як захід попередження торгівлі людьми. URL: <http://mndc.naiu.kiev.ua> (дата звернення: 20.06.2019).
6. Гуцалюк М. Ідентифікація фізичних осіб. *Право України*. 2006. № 5. С. 122–126.
7. Ярмак Х. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 437 с.
8. Борисенко Н. Адміністративний нагляд міліції за дотриманням правил паспортно-реєстраційної системи : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпрпетровськ, 2011. 209 с.
9. Система. Вікіпедія : вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Система> (дата звернення: 20.06.2019).
10. Аверьянов В. Функции и организационная структура органа государственного управления. Киев : Наук. думка, 1979. 150 с.
11. Про затвердження Положення про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон : постанова Верховної Ради України від 26 червня 2006 р. № 2503–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 37. Ст. 545.
12. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492–VI / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5492-17/print1333571674562819> (дата звернення: 20.06.2019).
13. Порядок оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України : постанова Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 302 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/302-2015-%D0%BF> (дата звернення: 20.06.2019).
14. Руководящие принципы в области регистрации населения. URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/39497?download=true> (дата звернення: 20.06.2019).
15. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1382–IV / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 20.06.2019).